

BROEDERTROUW

Sytse Hotzes Buwalda

De leefomstandigheden

In de jaren om 1850 hine waren de leefomstandigheden fan de werknimmers niet al te goed, maar fan de (boere)erbaaiers en hur húshouwings heel min. De loanen waren leeg en de kosten fan 't levensonderhoud (te) hoog. In de seumer ferdiende de faste erbaaier 8 sint in ' uur, en at hij dan 70 uur werkte, waar dat f5,60 in de week, maar dan most 't al niet regene, want regenige uren worden niet betaald.

In de winter kon de faste erbaaier bij de boer in 't werk blive, maar omdat hij minder uren maakte waar ok 't loon navenant leger. De losse erbaaier kreeg deen. Ok foor frôly en kines, die't faak in koppelferband werke mosten foor repektyflik 4 en 2 sint in 't uur, waar 't 'n swaar leven. Ok de winkelloi en ândere middenstanders hadden niet 'n best bestaan, omdat d'r bij de mînsen te min geld waar om te besteden.

Winterhelp

In de landbou waar winters wainig werk, dus hadden 'n prot erbaaiers gyn inkommen. De aarmfoogden fan de gemeente perbeerden de werkloazen nag wat ferdiene te laten met steenbikken, bermôfgraven of flasbraken. Se konnen 't dan op soa'n f3,00 in de week bringe.

't Burgerlik aarmbestuur besteedde meer dan f 30.000,00 in 't jaar an de aarmesorg, maar ok dermet kon men de erbaaiers niet 'n mînsweerdig bestaan geve.

't Achteromty in St. Anne, erbaaiersonderkommens in de leste hult fan de 19e eeuw.

De weunings

De onderkommens, de weunings, fan de erbaaiers waren meestentiids soa klain, dat d'r in een kamer "leefd" worde! In die ene rúmte most men ete, koke, slape en .... ja wat al niet meer. Soa'n onderkommen kon âns niet noemd wore as 'n krot. Maar ok al waar 't de naam huus niet wirrig, dochs most der f0,50 tot f1,00 in de week foor betaald wore. Dat waar dan wel ruugweg 't vijfde part fan 't weekloan, of soms sels meer!

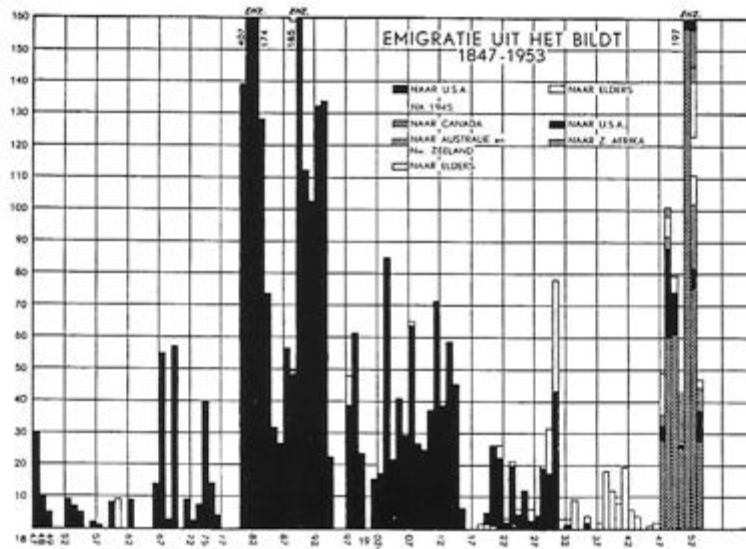
Onderwiis

De meeste kines in die tiid, en seker die fan de erbaaiers, hadden hoogstens tot 'n jaar of tien na skoal gaan; hur ontwikkeling had dan ok niet soa'n hoog pail beraikt. D'r worde perbeerd om der wat an te feranderen. Foor ouweren en foor jongeren worden avenskoalen houwen en dernaast worden soanoemde folksfoorlezings geven. In St.-Jabik gebeurde dat al sont 1870 deur doomny De Haas, meester Heert Piters de Jong, meester Kornelis Annes Weersinga. Feerder gaf de Bildtse Krant na 1870 folksfoorlichting in syn hoofdartikels, die't op hoog pail ston.

In St.-Anne en St.-Jabik waren naai- en braaiskoalen. Dat onderwiis waar fergeefs maar 't tal leerlingen liet soms welt e wînsen over. At je naamlik daags 7 of 8 uren op 't lând weest hadden, dan fiel 'n avenskoal niet met!

De erbaaiers sels anfaardden in berusting hur toestand, der't se in ferkeerden. Se ôndergingen hur lot, omdat se dochs gyn útweg sâgen. Maar in 1870 riep D.J. Rozendal hur 'n bitsy wakker met syn leus: "Bildtse erbaaiers, help jimsels om 'n Bildtse Werkmansbond op te richten." Twee jaar later worde in St.-Anne 'n oprichtingsfergadering houwen, maar doe kwam 't nag niet fan de grônd. Ok tien jaar later het men nag 's perbeerd om 'n ferening op te richten foor onderlinge help bij sykte en ongemak. Sels doe lukte nag niet!

De landboukrisis (1878-1895)

De emigrasy fan de Bildtse befolking fan 1847 tot 1953

In de tweede helft fan de 19de eeuw kwam de megalisasy in de landbou in de Ferengde Staten en in Kanada op gang. Dat had fan gefolgen dat de graanproduksy goedkoper worde. 't Goedkope graan kon konkerere met dat in West Europa en de import fan 't goedkopere graan kwam op gang. Wouwen ôns boeren overleve, dan mosten se goedkoper produsere. Gefolg: d'r worde megaliseerd in de landbou en de erbaaiers worden ontsloegen, of se konnen an 't werk blive foor (te) wainig loan.

Fan de Bildtse befolking emigreerde krap 25% tussen 1880 en 1893.

Foor de achterblivende erbaaiers waar de finansjele toestand heel min. De armoede waar groat.

Philippo

Op 28 febrewary 1885 kreeg de heer Philippo út Rotterdam 'n daverend applaus fan 'n saal fol mînsen, doe't hij in St.-Anne 'n lezing houde over Algemeen Kies- en Stemrecht, die't hij besloot met de woorden: "Erbaiers, staan metnander, help jimsels, anderen doen doch niks foor jim".

Dut sou 't begin weze fan de soasjale beweging op 't Bildt.

Dut petret fan Domela hong bij heel wat beweeners fan de Westhoek in de dam tussen de rúttten. Hij worde "De Meester" of ok wel "Ons Ferlosser" noemd.

Domela Nieuwenhuis

In Holland liet in die tiid 'n nije profeet fan him hore: Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Hij houde lezings met 't doel om maatskaplike ferandering in gang te setten. Syn konkrete anbefelings waren: algemeen stimrecht en 't organiseren fan werkeloaze-aksys.

Goed drie weken na Philippo kwam Domela foor de eerste keer naar 't Bildt. Op 17 maart foerde de Meester 't woord foor goed 300 man in de herberg fan Van Kammen in St.-Anne. Hij keerde him doe niet teugen bepaalde persoanen, maar bekritiseerde de minne soasjale sitewasy. Met allenig wettige middels sou d'r ferandering komme kinne. Soa waar hij doe nag fan mening.

De Krim in St.-Jabik

'n Week of wat later waar Domela alweer op 't Bildt. De offens fan de 12de april sprak hij de overdâgs weer 'n saal fol mînsen toe in St.-Anne en de avens konnen de Stjabuurtsters in herberg De Krim him praten hore over Algemeen Kies- en Stimrecht. 't Tal anhangers fan syn ideeën groeide flug.

Broedertrouw

In de jaren 1885 tot 1889 gônse 't op 't Bildt fan striderasy. 't Daverde in die tiid fan redefoerings, die't drok besocht worden. De beweuners fan de Westhoek waren in de loop fan 1889 soafeer dat se hur organisere wouwen. Op 27 oktober 1889 worde d'r in de herberg fan J. Schulp an de Ouwe-Dyk (ônder St.-Jabik) 'n ferening fan werkloi opricht. De ferening kreeg de naam Broedertrouw en waar allenig bedoeld foor de Westhoek, maar al mooi gau waren heel wat Stjabuurtsters lid. 't Bestuur worde formd deur Gêrm van Tuinen, foorsitter, J. van Gelder, siktaris, Roel Fopma, pinningmeester en Jan Stap, tweede foorsitter. Feerder nag G. Bosje en J. Louwenaar as leden.

Twee maanden na de oprichting waar 't ledetal fan 97 tot 150 groeid, en in maai fan 't ândere jaar waren al 450 leden.

Op de fergadering fan 20 february 1890 worde 'n reglemint annommen.

Dat houde in 't kort in:

- 'n loansferhoging tot 15 sint in 't uur
- ôfskaffing fan lândwerk foor troude frôly en kines
- ôfskaffing fan 't werken in koppelferband
- 'n 10-urige werkdâg fan maart tot novimber en de rest fan 't jaar 'n 8-urige
- op de fergaderings wort gyn sterke drank skonken.

Jan Abrahams Stap

Gêrm van Tuinen, de bekende man fan Broedertrouw. As erbaaier en fisserman foorsâg hij in syn onderhoud. Dernaast beheerde hij de herberg De Salm, dat waar ok syn weunhuus (foto 1930)

Domela in de kerk fan St.-Anne

'n Paar weken na de oprichting fan Broedertrouw sprak Domela weer op 't Bildt, in St.-Anne. Dat waar op 24 novimber 1889. Waar de oprichting fan Broedertrouwde anlaiding dat men ferwachtte dat d'r 'n prot folk op ôf komme sou? Om elk soafeul mooglik de gelegenhyd te geven de lezing bij te weunen, hadden de kerkfoogden toestimming geven om de Stannebuurtster kerk ter beskikking te stellen. In de jaren derna het Domela nag fier keer op 't Bildt weest om de Bilkerts toe te spreken.

De boeren

't Falt wel te begripen, dat ferskaidne boeren op 't Bildt de gang fan saken met skeve ogen ansagen. Heel wat huurboeren beskouden de aisen as 'n anslag op hur

toch al frij sober bestaan, wylst de grôndaigners bang waren, dat hogere loanen de huren omleeg bringe souwen.

Nou't de erbaaiers hur ferenigd hadden konnen sij ok as een man teugenover de boeren optrede.

Stakings

Op 1 maart 1890 worden de boeren deur 't bestuur fan Broedertrouw bijnander ropen en de aisen kwammen op de tafel. 't Ging de boeren allegaar wat te stoef en se wouwen gyn toesêgings doen. Doe't twee maanden later gyn inkele boer an de ferlangens fan de erbaaiers foldeen had, kwam Broedertrouw met 'n ultimatum: 12 sint in 't uur en tot augustus fast in dienst en âns stake.

De boeren waigerden, in eerste instansy, maar deur bemiddeling fan burgemeester Vlaskamp gaf 'n part fan de boeren dochs toe. Bij de waigerende boeren worde staakt.

Broedertrouw, oorspronklik opricht en bedoeld foor de Westhoeksters, had him feerder over 't Bildt útbraid. Doe nam 't ledetal ok toe: St.-Jabik 500 en St.-Anne 300 leden.

De Boerebond

Ok de boeren en de lândaigners beseften de noadsaak fan organisasy. Soa'n 150 Bildtboeren richten op 21 juny 1890 de Boerenbond op om met súkses 't hoofd biede te kinnen an de aisen fan de erbaaiers.

Na 1 augustus wouwen de erbaaiers ok fastiglyd hewwe en derom kwam d'r weer 'n fergadering met de boeren. De aisen waren: werkloazen in dienst houwe tot 1 maart foor 12 sinten uurs en niet-troude froly 75 sint daags. Acht boeren gingen niet akkoord en der worde staakt.

Soldaten in de Oasthoek

Op sundegaven 10 augustus, ferskenen d'r 100 man infantry in de Oasthoek, der't 't sintrum fan de staking laai. De soldaten mosten d'r foor Sorge, dat de stakers de werkwilligen met rust lieten, maar omdat die d'r an de Ouwe-Dyk frijwel niet waren, hadden se wainig te doen. Presys twee maanden later ferdwenen se weer fan 't Bildt. D'r is nag wel perbeerd om erbaaiers út ândere delen fan Frysland te halen, maar deur oproepen tot solidariteit èn deur 't minne weer is der niks fan terecht kommen.

Na de natte hêst fiel 'n lange, stringe winter in. Broedertrouw holp de stakers an flas, om te braken, om soa nag enigsîns in hur onderhoud fersien te kinnen. De winter houde an en de kas fan Broedertrouw riek leeg. 't Burgerlik Aarmbestuur wou niet bijspringe en dus waren de werkloazen wèer op de aarmfoogden anwezen.

Nije aisen

Op 1 maart 1891 liep 't kontrakt fan fleden jaar met de boeren ôf en op de fergadering fan 22 febrewary worden foor 't nije seisoen weer aisen steld. Nou gingen de meeste boeren niet mèt: sij stelden nou hur aigen aisen en heel wat

erbaaiers worden ontsloegen.

Deur de lange winter waar de finansjele sitewasy fan de erbaaiers heel min. De mînsen mosten sinten hewwe en d'r kwammen 'n prot werkwilligen, ônderkrûppers worden die noemd. De armoede waar groat, heel groat. Derdeur worden de erbaaiers wel dwongen om de aisen fan de boeren an te nimmen. Een fan die aisen waar: niet meer lid weze fan Broedertrouw.

De erbaaiers konnen niet âns: 't fersfal fan Broedertrouw worde merkber.

De staking ferliep en waar in de seumer fan 1891 foorbij, maar dochs waar d'r wel wat foorútgang boekt: de loanen fan 8 sint waren na 12 sint in 't uur gaan.

Broedertrouw ferloopt

In jannewary 1892 maakte Gêrm van Tuinen bekind, dat hij gyn lid meer waar fan Broedertrouw. Jan Stap ferhuusde na St.-Jabik en begon der met 'n segarewinkeltsy. Later emigreerde hij naar Amerika.

't Tal leden fan Broedertrouw sakte en in desimber worde besloaten om de naam Broedertrouw fare te laten. Ok de Boerenbond ferloor heel wat fan syn betekenis.

In 1893 worde de Boerenbond omset in De Bildtse Vereniging.

Broedertrouw besloot 'n ôfdeling te worren fan de (landelike) Sociaaldemocratische Bond die't in 1881 opricht waar deur Domela Nieuwenhuis. De ândere ôfdelings fan Broedertrouw danen 't selde.

Dat waar dan 't eand fan de naam en fan 't bestaan fan 'n ferening, die't baanbrekend werk ferricht had. Broedertrouw beston niet meer maar de striid foor 'n beter bestaan foor erbaaiers, gerniers en middenstanders waar nag maar krekt begonnen.

Ofslútter

Op 12 july 1909 worden d'r gemeenteraadsferkiezings houwen op 't Bildt. Na ôfloop fon men in de stimbus in St.-Jabik 'n "ekstratsy": 'n gedicht, ôndertekend met Kees Lândwrotter. Ut dat gedicht sou op te maken weze, dat 't op 't Bildt blykber soa min nag niet is. Waar dat de invloed fan Broedertrouw? Of krekt niet? Wou Kees bewere, dat de Raad te "Rechts" waar?

Fandaag binn' wij meskien in staat
'n Mooie slâg te slaan
D'r mott' meer Roadsys* in de raad
Dan sil 't feul beter gaan.

En dan fooral fan sokken die't
Bij ôns d'r foor staan bekind
Dat sij an de hoofdlike omslag niet
Betale 'n rooie sint.

Want dut is wis-en-wrchtig waar
Men siet 't keer op keer

Rúm riemtsys snije** is 't maar
Ut ândermans syn leer.

Dan wort men nag 'd bot rejaal
Dan siet men op gyn geld
Dan skermt men maar raak fan kaptaal
En der bin ik op gesteld

Want hier op 't Bildt doen wij dan
'n Weergaas' mooie haal:
Wij worr' dan soetsys-an
Meer mantsys-maat legaal!

En as dan elk na syn begeer
'n Hoeky lând bebout
Dan fynt men ok gyn aarmoe meer
Dat is soa klaar as goud.

Wij staan dan all'gaar even sterk
Gyn knecht meer en gyn heer!
Elk doet dan krekt syn aigen werk
En dient gyn ând'ren meer

Maar 't mooiste komt nag tot beslút:
Foordurend hier 't kap'taal
Dan wort elke Bilkert op en út
'n Goei'ge soasjaal.

Kees Lândwrotter

* "Rooie" raadsleden: leden fan de Partij van de Arbeid en de CPN.

** Rejaal omgaan met 'n ânder syn besittings, syn geld.